

можна зв'язувати чоловіка й жінку, коли вони не почувають більше потреби в спільному житті. З цього приводу лідер українських більшовиків Є.І. Квірінг писав: “Чи можемо ми вимагати, щоб сім'я, в якій не залишилось ні кохання, ні товариської співдружності, ні взаємної поваги, була збережена в ім'я минулого, в ім'я обов'язку і т.ін., якщо при цьому, що в таких умовах більш, ніж імовірно, виникло нове уподобання. Звичайно не можемо!”²³ Це положення викликало осуд у більшості населення. Селяни виступали за ускладнення процесу розлучень. Вони доводили, що розлучень взагалі не повинно бути. Тільки тоді можна захистити жінку і позбавити її від судової “тяганини”. Якщо ж розлучення і допустити в окремих випадках, то на це потрібний “вирок суспільства” і підтвердження сільради про те, що дійсно, з боку однієї сторони жити неможливо і потрібне розлучення. Робкор Алейніков висловив думку, що часті розлучення потрібно припинити і встановити кількість не більше трьох разів, тільки в окремих випадках і тільки через суд. Якщо буде менше розлучень, то знизиться рівень проституції.

“Розтяжимість” поняття – що є моральним, а що ні (мається на увазі теорія: морально те, що не шкодить інтересам робітничого класу, а звідси і всього трудового народу), дала можливість “конкретизувати” його як хто знав і розумів. Це призвело до того, що зростає кількість розлучень. Якщо на початку ХХ ст. їх рівень становив 0,5 на 1 тис. шлюбів, то в 20-х рр. – 1,7 на тисячу шлюбів.

Отже, для більшості селянок та робітниць, що брали участь у обговоренні Кодексу, фактичний шлюб без неодмінної реєстрації неможливо було “погодити з побутовим ладом”, який здавна склався, особливо на селі.²⁴ Цілком очевидно, що нововведення в такій традиційній консервативній сфері людських відносин як шлюб та сім'я не сподобались пересічним громадянам. Але результати дискусії не вплинули на остаточний варіант Кодексу. В 20-х рр. ХХ ст. встановлювалась монополія на владу правлячої партії. Благо комунізму визнавалось вищою мірою моральності. Вся справа освіти, виховання і навчання була спрямована на виховання нової людини, яка буде вільна від традицій та “різних забобонів”, буде жертвувати особистим в ім'я класу. Цим завданням якнайповніше і відповідав “Кодекс законів про шлюб, родину та опіку”, прийнятий у 1926 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. М.Г. Дискусія “ про кохання” //Життя й революція. - 1925. - №4. - С.54; 2. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.346. – Арк.6; 3. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – Л., 1953; Ленин В.И. О праве наций на самоопределение. – М., 1971; 4. Струмилин С.Г. К изучению быта трудящихся в СССР. – М., 1925; Кабо О.В. Очерки рабочего быта. – М.,1928; 5. Див.: Партийная этика: Документы и материалы дискуссии 20-х гг. – М., 1989; 6. Кодекс законів про шлюб, родину і опіку // Радянська Україна. – 1925. - №9. – С.46; 7. Бошко В. Навколо нового шлюбного кодексу // Життя й революція. – 1926. - №2-3. – С.110; 8. Бошко В. Становище жінки за радянським правом //Життя й революція. – 1925. -№5. – С.18; 9. О семейном быте //Коммунарка Украины. – 1924. - №5. – С.18; 10. Там само – С.19; 11. А.О. За и против (Женские массы о новом проекте брачного закона) //Коммунарка Украины. – 1926. - №6. – С.23; 12. Ф.Н. Голос работниц //Коммунарка Украины. – 1926. - №3. – С.23; 13. Там само. – С.24; 14. Там само. – С.25; 15. Комсомольская правда. – 1927. – 12 февраля; 16. Коммунарка Украины. – 1926. - №6. – С.24; 17. Там само. – С.25; 18. Ф.Н. Еще о новом брачном законе //Коммунарка Украины. – 1926. - №4. – С.22; 19. Коммунарка Украины. – 1926. - № 3. – С.24; 20. Правда. – 1926. – 9 марта; 21. Комсомольская правда. – 1927. – 12 февраля; 22. Там само.; 23. Квириг Э.И. Избранные речи и статьи. – К., 1988. – С.305; 24. Життя й революція. – 1926. - №2-3. – С.112.

Л.М. Алексієвець

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ. ВИЗНАЧЕННЯ КОРДОНІВ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Доля Польщі неодноразово обговорювалася і вирішувалася під час мирних переговорів. Та чи не найважливішу роль у відродженні й визнанні Польської держави, становленні її кордонів відіграла зустріч країн-переможниць у Парижі 18 січня 1919 р.

Ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали з одного боку – власне країна і її народ, який із зброєю в руках захищав своє право на

самовизначення, а з іншого – держави Антанти і Сполучені Штати Америки. Особливого резонансу у світі набуло послання В. Вільсона конгресу США 8 січня 1918 р., т. зв. 14 пунктів. Тринадцятий з них визначав кордони майбутньої Польщі й проголошував: “Повинна бути створена незалежна Польська держава з включенням до неї територій, населених незаперечно польським населенням, причому цій державі повинен бути забезпечений вільний і надійний доступ до моря, та її політична й економічна незалежність і територіальна недоторканість повинні бути забезпечені міжнародною угодою”¹. Цей пункт, після визнання Німеччиною і Австро-Угорщиною програми Вільсона як платформи для перемир’я, став міжнародно-правовою тезою, на основі якої світове співтовариство погодилося виправити несправедливість щодо поляків, що мала місце при поділі Речі Посполитої і на Віденському конгресі 1815 р. Оскільки західні країни вважали, що Польща повинна отримати лише території, на яких переважали за етнічним складом поляки, її керівники не могли офіційно добиватися повернення історичних земель, втрачених у період XIII-XVIII ст., на яких на початок XX ст. більшість складало непольське населення.

Комп’єнське перемир’я передбачало відведення німецьких військ на лінію кордону 1914 р. Проте польське населення Великої Польщі й Верхньої Сілезії не бажало надалі миритися з німецьким пануванням. Наприкінці грудня 1918 р. у Великій Польщі розпочалося повстання, яке тривало до середини лютого 1919 р. У цей час була звільнена майже уся область, але формально до мирної конференції в Парижі вона продовжувала залишатися у складі Німеччини.

11 листопада 1918 р. завершувало Першу світову війну; для Польщі цей день став першим днем незалежності. Невдовзі після утворення уряду І. Падеревського Другу Річ Посполиту визнали і заявили про встановлення з нею дипломатичних зв’язків США – 30 січня 1919 р., Франція – 24 лютого 1919 р., Великобританія – 25 лютого 1919 р. та інші держави². Однак остаточний вигляд післявоєнної Європи, насамперед Центральної і Східної, виборювався шляхом збройної боротьби та дипломатичних переговорів на Версальській мирній конференції, яка закінчилася 28 червня 1919 р. підписанням договору.

Мирна конференція у Парижі, як уже зазначалося, розпочалася 18 січня 1919 р. У ній брали участь 27 країн, які належали до табору переможців. Офіційно керівництво Паризькою конференцією здійснювали п’ять головних держав-переможниць: Сполучені Штати Америки, Англія, Франція, Італія і Японія. Лише їх представники, двоє від кожної країни, входили до Ради десяти – керівного органу, створеного на початку роботи конференції. У березні 1919 р. утворився вужчий орган – Рада чотирьох, у складі президента США В. Вільсона, глави англійського уряду Д. Ллойд-Джорджа, французького прем’єр-міністра Ж. Клемансо і прем’єр-міністра Італії В. Орландо. Пізніше функціонували інші керівні органи конференції: Рада п’яти у складі міністрів закордонних справ США, Англії, Франції, Італії і спеціального представника Японії, Рада глав делегацій та ін. Але фактично на усіх етапах конференції найважливіші питання, у тому числі й обговорення кордонів Польщі вирішувалися представниками трьох держав: Сполучених Штатів, Англії і Франції. На чолі польської делегації, запрошеної брати участь у роботі конференції, до травня був Роман Дмовський, далі – прем’єр Ігнацій Падеревський.

Відповідно до своїх попередніх декларацій Ллойд-Джордж і Вільсон наполягали на тому, що до Польщі повинні бути включені винятково території, на яких проживали поляки. Цей постулат формулювали стосовно як західного, так і східного кордонів. Найсприйнятнішу позицію щодо визначення західного кордону Польщі займав Клемансо, тому що головною метою Франції було якнайшвидше послаблення Німеччини³. Зате у справі східного кордону ставлення Франції, хоч і менше виставлялося на перший план, вирівнювалося з точкою зору американців й англійців.

Підхід держав до Польщі не був надто прихильним. За допомогою Польщі Англія, Франція і США шукали в цілому прийнятної для них вирішення взаємних суперечностей. Вони вважали власною заслугою уже те, що сприяли появі Польської держави після 123 років неволі. Стверджували, що Польща зі своїми претензіями на півдні, півночі, сході й заході створює надмірно великі труднощі, порушуючи творення і розгортання мирних відносин у Європі. Особливо ревним виразником цього подиву “польською невдячністю” і обурення “польським імперіалізмом” був англійський прем’єр Ллойд-Джордж⁴.

Роман Дмовський свою невдачу на мирній конференції пояснював впливом євреїв і

масонів. Дійсно, демократ В. Вільсон, ліберал Д. Ллойд-Джордж і радикал Ж. Клемансо представляли партії, що становили сферу єврейських і масонських впливів. Та, насправді, Дмовський мав на увазі той факт, що він був неприйнятний власне як націоналіст. Польський дослідник Єжи Красуський зазначає: “Було гідним подиву те, що з одного боку знаходився Дмовський із своїми прихильниками, з іншого ж – ніхто інший як власне Клемансо, Ллойд-Джордж і Вільсон”⁵. На його думку, “тією людиною, яка підходила для того, щоб нейтралізувати ліберальні, масонські й єврейські застороги щодо Дмовського”⁶ був Падеревський. Однак цей аспект був другорядним.

Основною ж причиною слабкості польського становища на мирній конференції було те, що британці і французи прагнули, щоб Німеччина і Росія, як і до цього часу, загрожували одна одній. У розпалі дебатів Клемансо відверто заявив: “Коли було підняте питання про утворення Польської держави, малося на увазі не лише загладити один з великих злочинів історії, але і створити бар’єр між Німеччиною і Росією...”⁷.

Франція прагнула бачити Росію антибільшовицькою, але великою і сильною. Вважала, що до неї повинні увійти не лише землі на схід від р. Буг, але також Східна Галичина, яка перед війною їй не належала. Франція була готова визнати Польщу і за нею значні території лише коштом Німеччини. “Якщо головним союзником проти Німеччини мала бути Росія, то Польща, ворожа Росії, мала бути в очах французів лише тимчасовим заміником”, – вважає Є. Красуський⁸.

Вагомим для Другої Речі Посполитої було ставлення до неї Великобританії, голос якої багато важив у повоєнній Європі. Англійці не ставилися до Польщі, як до гідного підтримки партнера, вбачали у ній насамперед союзника Франції, тому неодноразово польські інтереси ставали жертвою англійсько-французьких сутичок. Розбудова Польщі за французьким зразком означала посилення Франції у Європі. “Не треба створювати нову Ельзас-Лотарінгію”, – повторював Ллойд-Джордж⁹.

Польські дипломати настійно, у різний спосіб, турбувалися про думку і підтримку представників Великобританії. Однак, незважаючи на це, часто “відчували з їх боку образу, зневагу”¹⁰, неодноразово були змушені захищатися перед британськими атаками на міжнародному форумі. В антипольських виступах особливо вирізнявся англійський прем’єр Д. Ллойд-Джордж. При цьому, як зазначає Петро Лоссовський, “його явне ігнорування у сфері знайомств справ нашого краю перепліталось з однаково відвертою грубістю”¹¹. Власне, представники Великобританії вирішальною мірою спричинили обмеження польських повернень на заході, несприятливе визначення польсько-німецького кордону.

Англійці розглядали Польщу насамперед крізь призму свого ставлення до Німеччини і Росії. Вони були настійливіші, ніж французи, у прагненні створення загрози Німеччині з боку Росії, і навпаки Росії – з боку Німеччини. Польща їм по суті заважала, тому старалися її обрізати якнайбільше з усіх сторін, створити таку державу, яка у випадку перемоги більшовиків у Росії повинна була потрапити у залежність від Німеччини і разом з нею скласти антирадянський і антиросійський бастион, і навпаки – у разі перемоги антибільшовицьких сил – у залежність від Росії і становити небезпеку Німеччині. Міністр закордонних справ Великобританії Артур Бальфур трактував у щоденнику, складеному в листопаді 1916 р. цю позицію так: “Остерігалися, що нова Польща страждатиме на ті ж хвороби, які згубили давню Польщу; що вона буде ареною постійних інтриг між Німеччиною та Росією; і що її існування, зовсім не призводячи до справи європейського миру, давало б постійний привід до європейських суперечностей. Більше того, якби навіть така Польща була здатна відіграти ефективну роль як буферна держава (у чому є сумнів), не є певен, чи буферна держава між Німеччиною і Росією була б корисна для Західної Європи. Якби Німеччина була позбавлена усієї боязні натиску з боку Росії й мала вільне повернення усієї своєї сили в напрямку розвитку власних західних амбіцій, то Франція і Великобританія могли б стати жертвами. Не є повністю певен, чи відрізання Росії від західних сусідів не повернуло її інтересів до Далекого Сходу в мірі, яка не могла не сповнювати британських мужів стану певного неспокою. Чим більше Росія буде державою європейською, ніж азійською, тим краще для кожного. Звідси приходимо до висновку, що розв’язання польського питання, яке найкраще відповідало б нашим інтересам, означало б утворення Польщі наділеної автономією у широких

розмірах, що залишалася б одночасно інтегральною частиною Російської імперії”¹².

З іншого боку, вважаючи Німеччину єдиною достатньо сильною перешкодою Росії британці трактували прагнення Франції до послаблення Німеччини на користь Польщі помилковим і нелогічним. Вони виступали проти відібрання у Німеччини вугільно-промислового басейну Верхньої Сілезії, оскільки це послаблювало здатність Німеччини до сплати воєнних відшкодувань. Окрім цього, Англія боялася, що із поразкою Німеччини, Франція отримає гегемонію на європейському континенті, Польщу ж вважали сателітом Франції. Скориставшись появою нових держав над Балтійським морем: Естонії, Фінляндії, Литви і Латвії, Великобританія намагалася отримати у цьому регіоні певні впливи, і з цієї точки зору їй відповідало творення нових міст в Гданську і Клайпеді. Отже, доля Польщі вирішувалася країнами-переможцями і, насамперед, Великобританією, Францією, США відповідно до їх бачення власних позицій і впливів у повоєнному світі, важливу роль відігравало становище і наступний розвиток ослаблених, але доволі могутніх сусідів – Німеччини і Росії, національні інтереси поляків при цьому відсувалися на другий план.

29 січня 1919 р. Рада десяти заслухала повідомлення Р. Дмовського про територіальні вимоги польського уряду. В основу визначення кордонів Польщі пропонувалося покласти “історичний принцип”. Тобто Дмовський намагався довести право Польщі на відновлення її в цілому відповідно до кордонів Речі Посполитої до часу її першого поділу – 1772 р. з можливою їх частковою зміною. Польська делегація прагнула добитися не лише повернення Гданська, а й надання їй кращого виходу до моря, південних земель Східної Пруссії, більшої частини Верхньої Сілезії і Тешинської області. До Другої Речі Посполитої мали відійти Литва, майже уся Білорусь, включаючи басейн Березини і великий район на правому березі Західної Двіни, а також значна частина Західної України з майже усією Волинською і частиною Подільської губерній¹³. При цьому, якщо ендеки прагнули до інкорпорації цих територій, то “пілсудчики” – схилилися до максимально широкої федерації різних народів під егідою Польщі.

Згідно з проектом, розробленим національним табором, кордони Польщі на сході мали б проходити по лінії другого поділу – 1793 р. Р. Дмовський, автор цього плану вважав, що найнебезпечнішим ворогом незалежності Польщі буде Німеччина, яка заохочувала і підтримувала прагнення до незалежності народів, що жили на землях між Росією і Річчю Посполитою. Тому він пропонував приєднати до Польщі лише ті східні території, на яких більшість населення склали поляки. Це, на його думку, повинно було створити умови для покращення відносин з Росією. Автором другої концепції – федеративної – був Ю. Пілсудський. Він вважав найнебезпечнішим ворогом Польщі Росію. Відповідно до цього плану Друга Річ Посполита повинна була допомогти литовцям і українцям у справі становлення їх державності. Ю. Пілсудський пропонував створити федерацію суверенних держав: литовсько-білоруської, української і польської, здатну протистояти можливій російській агресії¹⁴. Обидва проекти, що стосувалися східних, а у випадку інкорпоративного плану також західних та північних кордонів держави, були спрямовані на забезпечення незалежного існування Другої Речі Посполитої¹⁵.

Для демаркації польських кордонів за ініціативою Ради десяти було утворено комісію, яку очолив французький дипломат Ж. Камбон. 12 березня 1919 р. комісія Камбона виклала свої думки щодо визначення польсько-німецького кордону. В основу проекту було покладено етнографічні принципи, проголошені Вільсоном і Ллойд-Джорджем у січні 1918 р. Відповідно до основних пропозицій комісії Камбона у Познанській області й Західній Пруссії (Польському Помор'ї) західний кордон польської етнічної більшості повинен був стати кордоном між Польщею і Німеччиною; Гданськ і землі, що лежать на правому березі Вісли вздовж залізничної дороги Варшава – Млава – Гданськ мали увійти до складу Польщі; державна належність території, суміжної з районом Алленштейн (Ольштин) у Східній Пруссії, повинна визначатися плебісцитом; усі райони Верхньої Сілезії з переважаючим польським населенням також мали увійти до Польщі. При збереженні за Німеччиною основної частини земель Східної Пруссії польський вихід до моря мав вигляд коридору, прокладеного крізь німецькі володіння.

У цілому пропозиції Камбона були не дуже прийнятні для Польщі, оскільки передбачали збереження за Німеччиною значної частини польських земель. Однак і вони викликали рішучий

протест з боку англійського прем'єр-міністра Ллойд-Джорджа, якого підтримав президент США Вільсон. 25 березня 1919 р. Ллойд-Джордж надіслав Клемансо і Вільсону меморандум “Деякі зауваги для мирної конференції до укладення остаточного проекту мирних умов”, відомий як “Документ із Фонтенбло”. У ньому він писав: “Не можна собі уявити гіршої причини наступних воєн, аніж оточення німецького народу, який показав себе однією з найсильніших і найжиттєздатних рас у світі, рядом малих державок, складених з народностей, які в минулому ніколи не мали сталої влади, і передання кожній з них певної кількості німців, прагнучих лише однієї мети: з'єднання з вітчизною. Пропозиція польської комісії, аби віддати 2100 тис. німців під панування народу з відмінною релігією і який протягом усієї своєї історії жодного разу не зумів виявити здатність до утримання постійної самостійності, мусить, на мою думку, раніше чи пізніше привести до нової війни у Східній Європі”¹⁶. Визначаючи у документі східні кордони Німеччини, Ллойд-Джордж погоджувався з отриманням Польщею Данцігського коридору, однак з таким розрахунком, щоб він охопив якомога менше територій з німецьким населенням.

За слабкого опору з боку Клемансо, Ллойд-Джордж і Вільсон вирішили провести плебісцит не лише в Мазурах, як пропонувала комісія Камбона, а й у частині Західної Пруссії, що лежала на східному березі Вісли, а також утворити з Гданська вільне місто. У проекті мирного договору, врученого 7 травня 1919 р. представникам Німеччини, містилися дві дуже важливі поправки, внесені до пропозицій комісії Камбона. Одна з них передбачала не передання Гданська Польщі, а виокремлення його в самостійну “державу”, інша – виділення району Марієнвердера (Квідзин), як і Алленштейну (Ольштина) в плебісцитну зону.

Використовуючи протиріччя між своїми супротивниками, німці вирішили добитися перегляду умов мирного договору. В обширних “Заувагах щодо умов миру”, представлених 29 травня 1919 р., німецька делегація в Парижі здійснила спробу спростувати усі рішення щодо польського питання. Німеччина була готова віддати Польщі лише частину Познаньщини, настійно прагнула збереження Гданська, виступила проти будь-яких плебісцитів і за утримання усїєї Верхньої Сілезії. Представники німецької делегації заявляли, що Німеччина не може обійтися без Верхньої Сілезії, а Польща її не потребує¹⁷. Суть цього твердження полягала в тому, що Німеччина визнавала сам факт появи Польської держави, однак при цьому вона не лише прагнула зберегти за собою якомога більше польських земель, а добивалася того, щоб Польща була позбавлена індустріальної бази і приречена на роль аграрного придатку.

Німецькі домагання були підтримані Ллойд-Джорджем. Його позиція завдавала серйозного удару інтересам Польщі. Так, питання про Верхню Сілезію було вирішене не на користь Речі Посполитої. Запрошений на засідання Ради чотирьох, Падеревський піддався натиску Ллойд-Джорджа і погодився на проведення плебісциту.

У результаті Польща отримала в безумовній формі лише 45 тис. кв. км території замість 84 тис. кв. км, які вимагала (Познанську область, польські землі навколо Бидгощі, Торуня і Грудзендза і згодом вузький вихід до моря, т. зв. Польський коридор).

Гданськ було перетворено у “вільне місто”, що знаходилося під контролем Ліги Націй¹⁸. А отже, головний і єдиний польський морський порт, якого добивалися поляки, був відірваний від Польщі. У Мазурах (південна частина Східної Пруссії), на правому березі нижньої течії Вісли, у Верхній Сілезії і Тешинській області було вирішено провести плебісцити. Так на Паризькій мирній конференції було зроблено ще одну поступку на користь Німеччини. Позиція польської делегації і, зокрема, Падеревського визначалася прагненням ціною згоди на плебісцит у Верхній Сілезії й інших польських землях зміцнити її становище на східних рубежах і забезпечити Польщі підтримку в її політиці як з боку країн Антанти, так і Німеччини.

У цілому Паризька мирна конференція при вирішенні польсько-німецьких питань відкрито проігнорувала інтереси Польщі. Польсько-німецький кордон, встановлений рішенням конференції, залишав поза межами Польщі вихід до моря лише у вигляді вузького коридору, прокладеного через землі, що належали Німеччині. За нею були збережені багаті польські землі, понад 2 млн. польського населення. Кордон Польщі проходив у безпосередній близькості від її основних життєвих центрів. Ніяких державних територіальних змін не зазнала Східна Пруссія. Таким чином, рішення конференції давали можливість німцям контролювати морські зв'язки

Польщі, використовувати західні польські землі в якості плацдарму для наступу власне на Другу Річ Посполиту.

Мирний договір з Німеччиною був підписаний у Версалі 28 червня 1919 р. і набрав реальної чинності 10 січня 1920 р. Від імені Польщі його підписали Падеревський і Дмовський. Версальські домовленості встановлювали західні й північні кордони Другої Речі Посполитої. Німеччина позбавлялася прав на частину Великої Польщі, а також на Східне Помор'я. В Ольштинському та Квідзинському округах Східної Пруссії, а також у Верхній Сілезії передбачалося проведення плебісциту: шляхом голосування населенню надавалася можливість висловитися, до кого воно прагнуло приєднатися – до Польщі або до Німеччини. Стаття 87 Версальського договору обумовлювала за головними державами – Великобританією, Францією, Італією, Японією і США – право встановлення останніх рубежів Другої Речі Посполитої. Залишалось відкритим питання східних кордонів.

Одночасно із заключенням мирного договору відбулося підписання Польщею, Великобританією, Францією, США й іншими країнами особливого договору “про захист прав національних меншин” у Польській державі. Згідно його умов Друга Річ Посполита зобов'язувалася забезпечувати свободу і рівноправ'я національним меншинам, що проживали на її території. Перша частина трактату зобов'язувала Польщу справедливо ставитися до національних і релігійних меншин; друга містила настанови торгово-ремісничого характеру. Відповідно до статті 12 трактату, гарантом постанов про охорону прав меншин мала виступати Рада Ліги Націй. Кожен член меншини міг до неї звернутися, якщо вважав, що трактат порушено.

Щодо Польщі, то її прем'єр Падеревський виступив проти документу. Представникам великих держав він підкреслював, що польський народ не забув, що поділ Польщі був “результатом інтервенції іноземних держав у справі її релігійних меншин і та болюча згадка підказує Польщі остерігатися втручання закордону до її внутрішніх справ більше чого-небудь іншого”¹⁹.

І. Падеревський домагався, щоб ідентичне зобов'язання було накладене на Німеччину. Однак цього не сталося. Положення про охорону меншин мало місце в мирних договорах з Австрією, Болгарією, Туреччиною і Угорщиною. Окрім Польщі, трактати меншин були продиктовані Чехословаччині, Греції, Югославії та Румунії.

Польща була змушена прийняти трактат меншин, оскільки до цього її зобов'язувала 93 стаття мирного договору. Окрім цього, голова мирної конференції Клемансо в ніч на 24 червня 1919 р. повідомив польській делегації, що прийняття цього документу “буде вимагатися від Польщі з огляду підтвердження визнання Польщі як незалежної держави і передачі їй колишніх територій Німеччини”²⁰.

30-31 липня 1919 р. після тривалих дебатів польський сейм ухвалив рішення про ратифікацію мирного договору і трактату меншин більшістю голосів – 286 проти 41. Критика трактату, який вважали за зневагу, була всюди, однак переважила думка національних демократів і прем'єра Падеревського про те, що обидва документи повинні бути ратифіковані, оскільки їх відхилення потягнуло б за собою катастрофічні наслідки²¹.

Відповідно до Версальського мирного договору долю південної частини Східної Пруссії та Верхньої Сілезії повинен був вирішити плебісцит. У серпні 1919 р. страйк польських робітників у Верхній Сілезії переріс у визвольне повстання, яке було придушене німецькими військами. Відповідно до Версальських домовленостей, за якими проведення плебісциту призначалося на січень-лютий 1920 р., на територію Верхньої Сілезії прибули військові частини Антанти та міжсоюзницька урядова та плебісцитна комісія. На її чолі стояв французький генерал Генрі Ле Ронд, більшість окупаційних військ також були французькими. Загострення міжнародних відносин привело 18-28 серпня 1920 р. до другого повстання польського населення Верхньої Сілезії. Повстанці захопили Катовицький, Битомський, Пщинський і Тарногурський, а також частину Гливицького, Тостовського і Рибницького повітів. Міські центри цих земель, в яких знаходилися війська Антанти, поляки обійшли. Всюди було роззброєно німецьку поліцію і створено польську громадянську охорону. На противагу першому повстанню, друге було контрольованим і мало на меті ліквідацію німецької поліції²². Цього було досягнуто, коли

міжсоюзницька комісія утворила плебісцитну поліцію, яка складалася наполовину з поляків.

20 березня 1921 р., безпосередньо після прийняття Конституції і підписання Ризького мирного договору, у Верхній Сілезії відбувся передбачений Версальським мирним договором плебісцит. Він проходив в атмосфері гострих національних і соціальних конфліктів, загалом несприятливих для Польщі умовах.

Влада у Верхній Сілезії впродовж декількох століть належала німцям. Відповідно, на землях, де мешкали поляки, відбувався інтенсивний процес їхнього онімечення. Німецька влада і монополії проводили велику і різнобічну діяльність для того, щоб прихилити на свій бік більшість населення Сілезії. Вони обіцяли полякам автономію краю і проведення аграрної реформи. Для збільшення кількості голосів своїх прихильників були привезені у Верхню Сілезію з Німеччини 195 тис. емігрантів²³. Водночас польський уряд мало турбувався про успіх плебісциту. Це й визначило результати голосування.

За залишення у складі Німеччини проголосувало 792 гміни (707 тис. осіб), за приєднання до Польщі – 682 гміни (479 тис. чол., чи 40,3 % населення)²⁴. У зв'язку з цими результатами виникли дві версії, одна – німецька, друга – польська, на жаль, поширені і в історіографії. Німці стверджували, що Верхня Сілезія повинна бути визнана у кордонах Німеччини, оскільки більшість населення проголосувала за це. Однак 88 стаття Версальського договору спростовує цю тезу, обумовлюючи підрахунок результатів голосування гмінами, а не загальною кількістю. У свою чергу, польська сторона поширювала думку про те, що до голосування було незаконно допущено осіб, які не мешкають на плебісцитній території, хоча тут народилися. Припускалося, що в більшості вони підтримали Німеччину. Однак надання можливості віддати свій голос за приєднання до Польщі чи проти не було „виразом злої волі плебісцитної комісії”²⁵, а передбачалося 88 статтею Версальських домовленостей. Більше того, ця поправка була внесена на вимогу польської делегації²⁶.

Після проведення плебісциту виникла проблема поділу Верхньої Сілезії. Гміни, які проголосували за приєднання до Польщі, були розкидані. Окрім того, промисловий характер регіону робив поділ небажаним. Німеччина хотіла анексувати весь край, хоча б для того, аби сплачувати репарації. Її підтримував Ллойд-Джордж. Однак, відповідно до результатів голосування держави Антанти повинні були передати Польщі принаймні ту частину плебісцитної зони, де більшість населення висловились за приєднання до Польщі. Міжсоюзницька комісія, яка займалася питанням поділу Верхньої Сілезії, не прийшла до узгодженого рішення. Два її члени – англійський та італійський – висунули пропозицію про такий поділ Верхньої Сілезії, за яким Друга Річ Посполита повинна була отримати лише половину тієї території, більшість населення якої висловилися за приєднання до Польщі.

Рішення міжсоюзницької комісії, результати плебісциту викликали незадоволення серед поляків. 2 травня розпочався загальний страйк у всьому промисловому регіоні, який переріс 3 травня у нове повстання.

Третє польське національно-визвольне повстання у Верхній Сілезії було підготовлене і розпочате верхньосілезькими робітниками, організованими у повстанську організацію. Остання, незважаючи на її формальний розпуск після другого повстання, продовжувала існувати і розвиватися. До початку третього повстання вона нараховувала близько 50 тис. чоловік і була побудована за військовим зразком: поділялася на полки, батальйони, роти. Політичне керівництво в ній належало ННР і ППС.

Очолив повстання син польського шахтаря Войцех Корфанти, який представляв свою країну в комісії з плебісциту. Щодо уряду Вітоса він, побоюючись загострення відносин з Німеччиною, не лише не підтримав повстання, але й негайно заклав кордон з Верхньою Сілезією і категорично заборонив польським підданам надавати повстанцям будь-яку допомогу. Незважаючи на це, повстання проходило доволі організовано і успішно. Повстанці захопили майже всю територію Верхньої Сілезії, розташовану на правому березі Одри, до міст Гоголіна і Гожова. Німці були захоплені несподівано польським повстанням і спочатку не чинили серйозного опору. Щоправда, мали місце зіткнення з французькими та італійськими військами²⁷. Представники Антанти вимагали залишити захоплені міста. Польські повстанці були змушені це

зробити і обмежитися їх оточенням та облогою. Відхід повстанців з міст значно послабив їх позиції.

На звільненій території були роззброєні та ліквідовані німецькі збройні сили і створена польська адміністрація на чолі з Корфанти і Виконавчим комітетом. Загалом, третє польське повстання у Верхній Сілезії, як і попередні, мало національно-визвольний характер. Однак знову втрутилися представники Антанти, які вимагали припинення військових дій. Особливо гостро виступав проти повстанців Ллойд-Джордж. 13 травня у Палаті обшин він стверджував, що Польща „з впевненістю не має жодного історичного права на Верхню Сілезію”²⁸.

Дуже швидко почали прибувати для боротьби з повстанцями німецькі військові частини добровольців. На кінець травня вони розпочали операцію витіснення поляків за захоплену ними територію, т. зв. лінію Корфанти, що тягнулася вздовж Одри. Найзапекліші бої точилися біля гори св. Анни. Шанси повстанців були щораз менші, тому що польський уряд під тиском західних держав не міг прийти їм з допомогою. Від поразки захистила поляків інтервенція союзницьких військ, які розділили воюючі сторони, утворюючи нейтральну зону. Лишалось залагодити проблему. Збройна боротьба тривала до кінця червня. Тоді за вимогою Антанти розпочалась евакуація з Верхньої Сілезії німецьких і польських повстанських збройних сил.

Можна припустити, що третє сілезьке повстання унаочнило західним державам факт, що надмірно несправедливе проведення поділу Верхньої Сілезії привело б до нових повстань і міжнародних ускладнень. Хоча воно не досягло остаточної мети, однак сприяло прийнятнішому рішенням верхньосілезького питання, ніж це пропонувалося спочатку англійським й італійським представниками Міжсоюзницької комісії. У будь-якому випадку, Рада послів, що прийняла рішення з верхньосілезького питання, 20 жовтня 1921 р. передала Польщі не лише Пщину і Рибнік, а також Катовіце, Крулевську Гуту, Тарновські Гури і Люблінець²⁹. Друга Річ Посполита отримала третину території Верхньої Сілезії – лише половину тієї, яку добивалися повстанці. Це складало 3214 кв. км, тобто 29 % плебісцитної території, що складала 11008 кв. км. На польській території залишилися близько 260 тис. німців, на німецьких теренах – 532 тис. поляків. Якщо брати до уваги населення, то Польщі припало його більше відносно відсотка польських голосів, але територій менше. Зате площу земель вирівнювала їх вартість. На приєднаних до Польщі територіях знаходилися великі промислові підприємства, хоча й були залишені у власності німецьких монополій. З 67 вугільних шахт Польща отримала 53, з 15 копалень цинку і олова – 10, з 14 сталеварних заводів – 9³⁰. Врешті-решт „Ліга Націй здійснила вигідний для Польщі поділ Верхньої Сілезії, передавши Другій Речі Посполитій багаті райони вугільного басейну з містами Катовіце і Хожув”³¹. Цим землям, відповідно до міжнародних рішень, було надано автономію. Як умову передачі територій, конференція послів ставила заключення договору між Німеччиною і Польщею стосовно охорони прав нацменшин і пом'якшення наслідків господарського поділу верхньосілезької промисловості. Тимчасово, на декілька років, було встановлено безмитний ввіз верхньосілезьких промислових виробів в Німеччину. Польський уряд повинен був заснувати у своїй частині Верхньої Сілезії особливий сейм – орган місцевого самоуправління.

Практичне передання Польщі частини Верхньої Сілезії відбулося в червні 1922 р. Приєднання до Другої Речі Посполитої індустріально розвинутої Верхньої Сілезії сприяло відбудові польської економіки.

18 липня 1920 р., під час найбільших поразок польської армії на радянсько-польському фронті, відбулися плебісцити на правому березі нижньої течії Вісли і в Мазурах. Голосування відбувалося в дуже несприятливих умовах для Польщі. Уряд не звернув належної уваги на підготовку до плебісциту у вказаних областях. Разом з цим падав престиж молодій державі, яка зазнавала поразок на радянському фронті. Цим скористалися німці, які проводили інтенсивну антипольську агітацію. У такій обстановці більша частина голосуючих, позбавлена впродовж останнього століття зв'язку з польською культурою і сповідуюча протестантизм, висловилися за належність до Німеччини, вважаючи, що такий вибір позбавить їх можливості опинитися в залежності від більшовицької Росії³².

У Квідзинському плебісцитному окрузі лише 28 гмін (8 тис. чол.) висловилися за приєднання до Польщі, а 386 гмін (97 тис. чол.) – проти. При цьому з географічних позицій

визнано за Другою Річчю Посполитою – 5. В окрузі Ольштина за Польщу – ледь 9 гмін (8 тис. чол.), проти – 1694 гміни (363 тис. чол.), 3 – визнано за Польщею³³. Навіть у Мазурах, де корінне населення складала поляки, більшість голосів було віддано за збереження цієї області у складі Німеччини. Як бачимо, в результаті Польща не отримала цих власне польських земель. До Другої Речі Посполитої приєдналися лише декілька прикордонних гмін, де переважало польське населення.

Усупереч первісним намірам лідерів великих держав Гданськ не був переданий Польщі. Відповідно до Версальського мирного договору його разом з округом перетворили на „вільне місто”, яке перебувало під протекторатом Ліги Націй. 9 січня 1920 р. було укладено договір між Польщею і Гданськом. Згідно з ним, зовнішня політика „вільного міста” визначалася польським урядом, Польщі гарантувався вільний вихід до Балтійського моря³⁴. За відома польського уряду Гданськ міг отримувати іноземні позики. Місто входило до митного кордону Польщі. Однак поляки, які мешкали на території „вільного міста”, отримали лише права національних меншин. Створювалася ситуація, яка призводила до постійних суперечок і конфліктів. „Польський коридор” і „вільне місто” Гданськ завдяки політиці англійських і американських лідерів та дипломатів на Паризькій мирній конференції були постійними і вагомими джерелами польсько-німецької ворожнечі.

Перші зіткнення у Білорусі та Литві польських військових загонів з Червоною Армією відбулися уже наприкінці 1918 р. під час встановлення тут радянської влади. Активні бойові дії між польською армією і військовими частинами Білоруської і Литовської радянських республік розпочалися у січні 1919 р. 19 квітня 1919 р. польські війська зайняли столицю створеної в лютому цього ж року Литовсько-Білоруської РСР – Вільнюс. У наступні місяці вони просунулися далі на схід, до лінії рік Березина і Західна Двіна, захопили Мінськ.

У 1920 р. в досить тривалу суперечку між Польщею і Литвою з приводу Віленщини втрутилася Верховна рада великих держав. На конференції у Спа 10 липня 1920 р. польському урядові було рекомендовано віддати литовцям окупований Вільнюс. Однак радянсько-польська війна внесла корективи в хід подій. 12 липня 1920 р. в Москві був підписаний радянсько-литовський договір, 14 липня Червона Армія звільнила від поляків Вільнюс, який був одразу ж переданий Литві. Відповідно до тимчасової угоди, підписаної 7 жовтня 1920 р. в Сувалках, Польща визнавала Вільнюс і Віленську область складовою частиною Литви. Однак уже 8 жовтня дивізія генерала Люціана Желіговського захопила Вільнюс. 12 жовтня польські власті проголосили створення на Віленщині Центральної Литви.

Польська влада не зуміла домовитися з урядом Литви. Долю спірної території мав вирішити Віленський сейм. У виборах, які незабаром відбулися, взяли участь понад 60 % мешканців Центральної Литви, які мали право голосу. Непольське населення краю вибори бойкотувало. Від голосування відмовилося нечисельне литовське населення, що мешкало в краї, частина білорусів і євреї, чисельність яких у самому Вільню перевищувала 30 %. Віленський сейм прийняв рішення про приєднання Центральної Литви до території Другої Речі Посполитої. Акт про це підписаний 3 березня 1922 р. Рада послів великих держав відповідно до Версальського договору прийняла 15 березня 1923 р. резолюцію, яка остаточно визнавала східні та північні кордони Польщі. Щодо Литви, то вона не примирилася з втратою колишньої столиці Великого князівства Литовського, пішовши на розрив дипломатичних відносин з Польщею, відновлених лише в 1938 р.

Південний кордон Польщі було встановлено безпосередньо після підписання Сен-Жерменського договору 19 вересня 1919 р.³⁵. Згідно з ним Австрія відмовилася на користь держав Антанти від будь-яких зазіхань на неавстрійські землі, що належали Австро-Угорщині. Тобто Австрія апріорно визнала майбутні акти Антанти щодо польських земель.

Серйозні труднощі виникли при встановленні польсько-чехословацького кордону в Тешинській Сілезії. Цей регіон із змішаним польсько-чесько-німецьким населенням був дуже важливим в економічному відношенні. Тут були зосереджені великі місцезнаходження високоякісного коксівного вугілля, успішно розвивалася чорна металургія, машинобудування, хімічна і текстильна промисловість. Здійснене 5 листопада 1918 р. польськими і чеськими

місцевими органами влади попереднє розмежування території не влаштувало празький уряд, оскільки основна частина промисловості опинилася у поляків. 23 січня 1919 р., напередодні виборів у польський сейм, які у випадку їх проведення юридично б закріплювали входження більшої частини Тешинської Сілезії до складу Польщі, чеські війська раптово перейшли розмежувальну лінію і почали успішний наступ. В конфлікт втрутилася Антанта. Загалом, суперечка між Польщею і Чехословаччиною за Тешинську область відбувалася чи безпосередньо між польськими і чеськими властями, чи переносилася в міжсоюзницькі органи Антанти. Спочатку було вирішено врегулювати територіальну суперечку шляхом плебісциту, але потім від цієї думки відмовилися. Врешті-решт питання було передано на Раду Послів. 28 липня 1920 р. Рада Послів Антанти вирішила поділити Тешинську область приблизно навпіл: Чехословаччині віддано 1270 кв. км, а Польщі – 1012 кв. км³⁶. При цьому вугільний регіон залишався в межах Чехословаччини. Водночас було вирішене питання про невеликі райони Спиш і Орава, у яких проживала значна кількість поляків. Обидва вони були поділені між Польщею і Чехословаччиною. Польсько-чехословацька суперечка за кордони негативно вплинула на відносини цих двох слов'янських держав у міжвоєнне двадцятиріччя.

Якщо при визначенні північних, західних і південних кордонів Друга Річ Посполита була змушена рахуватися з проголошеним Антантою етнічним принципом, то інша політика проводилася на сході. Питання визначення східних кордонів Польщі – центральний пункт її зовнішньої і внутрішньої політики, виявилось дуже складним. До нього була прикута особлива увага і держав-переможниць. 8 грудня 1919 р. з урахуванням етнічного складу населення території, вони визначили тимчасовий східний польський кордон („лінія Керзона”), який збігався зі східними кордонами колишнього Польського Королівства (без Августова і Сувалок). Однак польський уряд відмовився визнати цей кордон, оскільки він не відповідав ні федеративним, ні інкорпоративним засадам.

Загальним в обох підходах було переконання у тому, що Східна Галичина, де переважало українське населення, була невід'ємною частиною Польщі. Ілюзорність розрахунків на мирне вирішення галицької проблеми стала очевидною ще до часу утворення загальнопольського уряду. 18 жовтня 1918 р. Українська національна рада у Львові проголосила утворення незалежної держави з усіх українських територій Австро-Угорщини, а в ніч на 1 листопада український Військовий комітет захопив Львів. Незабаром українські частини контролювали усю Галичину від р. Збруч на сході до р. Сян на заході. Держава отримала назву – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР).

Проти цієї держави активно виступили галицькі поляки, які отримували допомогу з Малої Польщі, Тешинської Сілезії, колишнього Королівства Польського. До середини 1919 р. тут тривали бойові дії. Оскільки в 1919 р. відбулося об'єднання ЗУНР і Української Народної Республіки, у військові дії були втягнуті й петлюрівські війська. Завдяки перекиданню в Галичину польської армії з Франції, а також бойовим діям проти ЗУНР Румунії, що претендувала на Північно-Східну Буковину, поляки здобули перемогу³⁷.

Політика експансії на схід, де мешкали переважно українці і білоруси, активно підтримувалася польськими землевласниками. Це і призводило до перманентних сутичок із сусідами на сході, і, насамперед, воєнного конфлікту з Росією, який тривав протягом 1919-1920 рр.

Проголошення незалежної Польської держави спонукало радянський уряд до встановлення добросусідських відносин. Однак пропозиції, що надходили з Москви, Варшава залишала без відповіді³⁸.

Паризька мирна конференція залишила відкритим питання про східні кордони Польщі, сподіваючись, що воно буде вирішеним остаточно після падіння радянської влади в Росії. Така позиція Антанти давала можливість Пілсудському вести наступальні дії на сході³⁹. Близько половини державного бюджету Польщі та майже усі іноземні позики поглиналися витратами на військові цілі. При цьому польське командування уникало тісного співробітництва з білогвардійцями, прихильниками „єдиної і неподільної” Росії в кордонах 1914 р., навіть вело таємні переговори про перемир'я з представниками РСФСР. Під час наступу влітку 1919 р. армії Денікіна на Москву, Пілсудський призупинив наступ поляків на схід, що дозволило радянському

командуванню перекинути частину військ з Західного на денікінський фронт. Після провалу наступу Денікіна переговори з Ю. Мархлевським були зупинені і знову розпочалися воєнні дії.

Польський експансіонізм на сході викликав обурення і протест політичних еліт народів, що тут проживали, їх звернення до великих держав з проханням дати їм можливість реалізувати право на національне самовизначення. Польща ігнорувала рішення Антанти щодо „лінії Керзона”. Щоправда, остання не особливо наполягала на його виконанні. Радянський уряд також неодноразово пропонував Польщі укласти мирну угоду на досить вигідних для неї умовах. Так, у ноті, направлений 22 грудня 1919 р. польському урядові радянське керівництво зазначало, що мир між двома державами „є необхідним для розвитку обох сторін”⁴⁰. Однак Пілсудський не довіряв Москві, небезпідставно побоюючись, що після перемоги в громадянській війні Червона Армія розпочне наступ на Польщу, щоб експортувати революцію в Європу. Спроба об’єднатися з Фінляндією, Естонією, Латвією та Литвою в січні 1920 р. успіху не мала. Пілсудський вів активну підготовку до реалізації свого плану відносно України⁴¹.

21 квітня 1920 р. польський уряд підписав договір з Директорією на чолі з С. Петлюрою. За допомогу у встановленні його влади на Україні він погодився поступитися на користь Польщі територіями Східної Галичини, Західної Волині та частини Полісся. Разом з політичним 24 квітня у Варшаві був підписаний військовий договір. Він передбачав перехід армії Петлюри під польське командування на час спільного наступу на Київ, а також забезпечення союзної армії продуктами харчування. Згодом був підписаний договір між Польщею та білоруською Найвищою радою. Відповідно до нього Білорусь на правах автономії входила до складу Польщі.

Відповідно до стратегічного плану польського командування, головний удар потрібно було завдати 12,8-тисячній Червоній Армії на київському напрямку, після цього основні сили мали повернутися на північ і наприкінці травня остаточно розбити противника в Білорусі.

7 травня 1920 р. було взято Київ. Однак, незважаючи на успіхи, вирішити головне завдання – знищити основні сили Червоної Армії не вдалося. Не збулися також сподівання на активну підтримку українським народом Петлюри, яка б могла дати йому можливість зміцнити свою владу.

14 травня 1920 р. розпочався наступ Червоної Армії в Білорусі, а 26 травня – на Україні. 10 червня польські війська залишили Київ, почали відступ по усьому фронті. Особливо успішно діяли радянські війська під командуванням М. Тухачевського. У липні 1920 р. вони перейшли етнічний кордон Польщі та підійшли до Варшави.

У зв’язку з поразками на фронті 9 червня пішов у відставку уряд Л. Скульського, 23 червня було сформовано уряд на чолі з ендеком С. Грабським, створено надзвичайний орган – Раду оборони держави, наділену всією повнотою законодавчої, виконавчої та військової влади⁴².

Загострення внутрішньополітичної ситуації змусило прем’єра С. Грабського звернутися до Верховної ради держав Антанти з проханням про допомогу. Рада ухвалила пропозицію Д. Ллойд-Джорджа погодитися на встановлення східного кордону по лінії, визначеній комісією Ж. Камбона. 11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Англії Д. Керзон у відповідності з рішенням Верховної ради держав Антанти направив ноту радянському урядові. Але пропозиції встановлення кордону по лінії, визначеній комісією Ж. Камбона, і радянсько-польських мирних переговорів при посередництві Англії, були відкинута.

Перемога над Польщею стала розглядатися лідерами Комінтерну як початок пролетарської революції в Німеччині. Під час польського походу Червоної Армії значного розміру набули заходи по встановленню радянської влади. 8 липня 1920 р. було створено Галицький революційний комітет, а 30 липня – Тимчасовий революційний комітет Польщі (Польревком) на чолі з Ю. Мархлевським, Ф. Дзержинським та ін. Польревком проголосив націоналізацію фабрик, шахт, помість, відокремлення церкви від держави і світську освіту. Як найбільше політичне завдання було проголошено утворення Польської радянської соціалістичної республіки. Однак, дотримуючись ультралівих поглядів, Польревком проводив політику, яка загалом не сприймалася поляками⁴³.

До середини серпня обстановка на фронтах була невизначеною, хоча неминучою здавалася перемога Червоної Армії. Проте сталося „диво на Віслі” – після ударів польської армії

радянські війська були не лише зупинені, а й 14-16 серпня відкинуті на схід. 17 серпня в Мінську розпочалися переговори про умови перемир'я. Вони були завершені 12 жовтня 1920 р. в Ризі підписанням попередніх умов майбутнього мирного договору.

Підписання остаточного тексту мирного договору, яким закінчувалася польсько-радянська війна, відбулося після тривалих переговорів 18 березня 1921 р. у Ризі. Відповідно до нього кордон мав проходити від Західної Двіни на південь до заходу від Мінська і на схід від Лунінця, через Остріг до Збруча і по Збручу до Дністра. Тобто, до складу II Речі Посполитої увійшли землі Західної України та Західної Білорусі, кордон встановлено в 32 км від Мінська. Радянська Росія зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн. золотих карбованців, а також повернути усі архіви та трофеї, захоплені в поляків російською армією з 1772 р.⁴⁴. Країни Антанти визнали східний кордон Польщі в 1923 році.

Визначення кордонів Другої Речі Посполитої закінчило процес її повернення на політичну карту світу як суверенної держави, дієвого учасника міжнародних відносин. У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща склалася як багатонаціональна держава. Національні меншини становили понад 30 % її населення. Найбільшими у них були українська – 14, 3 %, єврейська – 7, 8 %, німецька – 4, 7 %, білоруська – 3, 9 %⁴⁵. Як бачимо, на практиці перемогла територіальна концепція Р. Дмовського. Польща була унітарною державою. Вона відмовляла меншинам не лише в праві на самовизначення, а й у територіальній та культурній автономії.

Становлення кордонів Другої Речі Посполитої фактично закінчилося в 1921 р. Через два роки Ліга Націй остаточно визнала східні кордони Польської держави. На процес формування кордонів значною мірою вплинули жорстка позиція поляків та їх сусідів, що негативно відобразилося на відносинах Польщі з сусідніми державами. Силове встановлення більшої частини її кордонів призвело до напруги, підозри і конфліктів з сусідами, за винятком, мабуть, лише Румунії і певною мірою Латвії⁴⁶. Особливу тривогу викликав найдовший кордон з Німеччиною, що ніби лещатами оточувала Польщу з півночі та заходу. Напругу і взаємні територіальні претензії приносив також південний кордон з Чехословаччиною (справа Тешинської Сілезії, Спиша і Орави). Тривога і конфлікти повставали вздовж східного кордону, що відмежовував національно непольські чи змішані території від України і Білорусі. Джерелом ворожнечі був також польсько-литовський кордон.

Відроджена Польща розбудовувалася в умовах постійної зовнішньої загрози. Разом з тим, до складу держави увійшли землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало як на внутрішні відносини в країні, так і на зовнішню політику Другої Речі Посполитої.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. История южных и западных славян: В 2 т. / Под ред. Г.Ф. Матвеева, З.С. Ненашевой. – М., 1998. – Т.2. – С. 87–88; 2. Алексієвець Л. Політичний розвиток та еволюція парламентської системи у Польщі в 1918-1939 роках // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2001. – Вип. 12. – С. 250; 3. Sowa A. U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1997. – S. 184; 4. Krasuski Jerzy. Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919-1945. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – S. 41; 5. Там само. – S. 42; 6. Там само; 7. История дипломатии: В 3 т. / Под ред. В.П. Потёмкина. – Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг.). – Москва-Ленинград, 1945. – С. 35; 8. Krasuski J. Вказана праця. – S. 42; 9. История дипломатии. – Т. 3. – С. 35; 10. Łossowski P. Położenie międzynarodowe i polityka zagraniczna // Polska odrodzona 1918-1939. Państwo, społeczeństwo, kultura / Pod redakcją Jana Tomickiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1982. – S. 138; 11. Там само; 12. Krasuski J. Вказана праця. – S. 42–43; 13. История Польши: В 3 т. / Под ред. Ф.Г. Зуева, А.Я. Манусевича, И.А. Хренова. – Т. 3. – М., 1958. – С. 112–113; 14. Krasuski J. Вказана праця. – S. 40; 15. Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M. Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1944. – S. 231; 16. Krasuski J. Вказана праця. – S. 44–45; 17. История Польши. – Т. 3. – С. 114; 18. Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. – М., 1993. – С. 252; 19. Krasuski J. Вказана праця. – S. 47; 20. Там само; 21. Там само; 22. Там само. – S. 73; 23. Дюрозель, Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К., 1995. – С. 12; 24. Краткая история Польши. – С. 261; 25. Krasuski J. Вказана праця. – S. 73; 26. Там само; 27. Там само. – S. 74; 28. Там само; 29. История Польши. – Т. 3. – С. 168; 30. Krasuski J. Вказана праця. – S. 76; 31. Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M. Вказана праця. – S. 237; 32. Там само; 33. Krasuski J. Вказана праця. – S. 71; 34. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. – К., 1996. – С. 71–72; 35. Всемирная история: В 10 т. – Т. VIII / Под ред. И.И. Минца, В.Г. Трухановского, Н.И. Саморукова, С.И.

Якубовського. – М., 1961. – С. 116; 36. Яровий В.І. Вказана праця. – С. 72; 37. Завада І. Ризький договір і Україна. – К., 2000. – С. 21; 38. Яровий В.І. Вказана праця. – С. 73; 39. Там само; 40. Там само. – С. 74; 41. Suleja W. Piłsudski a Petlura // Polska i Ukraina. Sojuz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. – S. 128; 42. Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. – Warszawa: Editions Spotkania, 1991. – S. 280; 43. Яровий В.І. Вказана праця. – С. 76; 44. Український текст Ризького договору від 18.03.1921 р. // Завада І. Ризький договір і Україна. – К., 2000. – С. 143–196; 45. История южных славян. – Т. 2. – С. 98; 46. Zieliński H. Historia Polski 1914-1939. – Wrocław: Ossolineum, 1985. – S. 116. 46.

А.В. Войнаровський

ПОЛЬЩА НА ШЛЯХУ ДО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1944-1945 РР.)

Історія країн Східної Європи після Другої світової війни – це історія зародження, утвердження і розпаду політичних режимів радянського типу, основою яких була монопольна влада комуністичних партій, які здійснювали всеохоплюючий контроль за всіма сферами життя суспільства.

Особливо цікавою є доля польського народу – народу, котрий характеризувався несприйняттям комуністичної ідеології, де проявлялись сильні антиросійські настрої, з високим почуттям національної гідності та прагненням відновити втрачену в роки війни незалежність. Однак, незважаючи на все це, протягом 1944-1949 рр. в Польщі встановлюється радянська модель тоталітаризму.

Об'єктивні умови встановлення тоталітаризму склалися в польському суспільстві значно раніше і саме в завершальний період війни, у 1944-1945 рр., обставини будуть такими, що іншого перебігу подій бути не могло.¹ Частина істориків пояснює насадження комуністичного режиму виключно фактором радянської військової присутності, інші ж чинники невинувато упускаються. Безумовно наявність радянських військ і прагнення СРСР зробити Польщу своєю сферою впливу стали однією із важливих причин встановлення тоталітаризму в цій країні, але існують й інші важливі обставини розвитку подій саме таким чином. Було б доцільно виділити внутрішні та зовнішні механізми підпорядкування Польщі в період закінчення війни та повоєнні роки.

До найважливішої групи факторів все ж необхідно віднести внутрішні чинники. По-перше, Польща напередодні війни – це країна, переповнена гострими проблемами (невирішене аграрне питання, обмеження прав національних меншин, гостре протистояння між політичними силами всередині країни і, нарешті, неспроможність уряду захиститись від зовнішньої агресії)². З моменту окупації починає діяти мережа підпільних організацій, що представляють різні політичні сили, які не лише не можуть консолідуватись або хоча б здійснити координацію своєї діяльності, але й вдаються до збройної боротьби між собою. Спілка збройної боротьби (СЗБ), проголошуючи свою легітимність, аполітичність, надпартійність, знаходиться в перманентному стані гострої внутрішньополітичної боротьби між прихильниками “санаційних” та націоналістично-католицьких груп. Інша політична сила, яка веде боротьбу з німецькими окупантами, – це збройні організації Сторонництва людого (СЛ) – “батальйони хлопські”.³ Спроби до об'єднання цих сил завершилися невдачею через ідеологічні розбіжності щодо повоєнного устрою Польщі. В 1939 р. оголошується розпуск Польської партії соціалістичної (ППС), але на її базі утворюється підпільна організація “Волность-Рувность-Неподлежность”. Її керівництво проводить переговори з СЗБ та СЛ про створення єдиного блоку боротьби, проте узгодженості не досягли.

З 1942 р. комуністична Польська Партія Робітнича (ППР) починає формування власних партизанських загонів – Гвардії Людової. Вже в 1943 р. в умовах окупації проявляються перші ознаки громадянської війни: праві сили польського підпілля, Народові сили збройні проводять військові операції проти Гвардії Людової.⁴ При відновленні незалежності після звільнення Польщі від німецької окупації фактор внутрішньої непримиренності, нездатність узгодити свої зусилля відіграє вкрай негативну роль і дозволить радянському керівництву легко нав'язувати свою волю.

Ще один аспект внутрішнього характеру пов'язаний з відсутністю в польському